

JORGE LUIS BORGES

Liivaraamat

Shakespeare'i mälu

Hispaania keelest tõlkinud

Kai Aareleid

„Loomingu Raamatukogu kuldsari“
SA Kultuurileht

Tõlgitud väljaandest:

Jorge Luis Borges
Cuentos completos
Debolsillo, 2014
[El libro de arena (1975), La memoria de Shakespeare (1983)]

Redigeeritud ja täiendatud trükk väljaandest:

Jorge Luis Borges
„Liivaraamat. Shakespeare'i mälu“
Hispaania keelest tõlkinud Kai Aareleid
Toimetanud Triinu Tamm
Loomingu Raamatukogu, 2017, nr 23–24
Tallinn, SA Kultuurileht

Korrektuuri lugenud Triinu Tamm
Kujundanud Maris Kaskmann
Küljendanud Astrid Värv

© Copyright 1995, María Kodama. Kõik õigused kaitstud
© Tõlge eesti keelde. Kai Aareleid ja Loomingu Raamatukogu, 2023
© Saateks. Klaarika Kaldjärv ja Loomingu Raamatukogu, 2023
© Kaanefoto. Vikipeedia. Grete Stern, 1951

Trükkinud Pakett

ISSN 2674-4678 (trükis)
ISSN 2674-4686 (epub)
ISBN 978-9916-713-63-1 (trükis)
ISBN 978-9916-713-64-8 (epub)

LIIVARAAMAT

TEINE

Vahejuhtum leidis aset 1969. aasta veebruaris Bostonist põhja pool, Cambridge'is. Ma ei pannud seda kohe kirja, sest mu esimene mõte oli see unustada, et mitte aru kaotada. Nüüd, 1972. aastal, arvan, et kui ma selle kirja panen, loevad teised seda loona, ja ehk muutub see ajapikku looks ka mulle endale.

Tean, et toona, kui see juhtus, oli see kohutav, ning veelgi kohutavam oli see unetutel öödel, mis järgnesid. See ei tähenda, et see peaks kedagi kolmandat liigutama.

Kell oli kümme hommikul. Istusin mugavasti Charlesi jõe ääres pingil. Umbes viiesaja meetri kaugusel minust paremal oli kõrge hoone, mille nime ma pole kunagi teadnud. Hall jõevool kandis mööda jäälahmakaid. Paratamatult pani jõgi mind mõtlema ajale. Herakleitose iidsele kujundile. Olin maganud hästi, usutavasti oli mu eelmisel öhtupoolikul peetud loeng suutnud õpilastes huvi äratada. Polnud näha ainsatki hingelist.

Äkitselt oli mul tunne (mida psühholoogid seostavad väsimus-seisundiga), et olen selle hetke juba varem läbi elanud. Minu pingi teises otsas oli keegi istet võtnud. Oleksin parema meelega üksi olnud, kuid ei tahtnud kohe püsti tõusta, et mitte ebaviisakas paista. Teine oli vilistama hakanud. Tol hetkel juhtus esimene tolle hommikupooliku paljudest vapustustest. Mees vilistas, või püüdis vilistada (ma ei ole kunagi eriti viisi pidanud) populaarset milongameloodiat, see oli Elías Regulese „Mi tapera“. See meloodia tõi tagasi ühe siseõue, mida enam ei ole, ja mälestuse Álvaro Melián Lafinurist, kes oli juba palju aastaid tagasi surnud. Siis tulid sõnad. Need olid laulu algusdeetsimist. Hääl ei olnud Álvaro oma, kuid püüdis jäljendada Álvaro häält. Tundsin selle õudusega ära.

Pöördusin mehe poole ja küsisin:

„Härra, kas te olete uruguaylane või argentiinlane?“

„Argentiinlane, aga ma olen alates 1914. aastast Genfis elanud,“ oli vastus.

Valitses pikk vaikus. Küsisin:

„Malagnou 17, vene kiriku vastas?“ Ta noogutas.

„Sel juhul,“ sõnasin otsustavalt, „on teie nimi Jorge Luis Borges. Minu nimi on ka Jorge Luis Borges. Praegu on aasta 1969 ja me oleme Cambridge'i linnas.“

„Ei,“ vastas ta mu enda pisut äraoleva häälega. Ja lisas hetke pärast:

„Ma olen Genfis, istun pingil paari sammu kaugusel Rhône’ist. Kummaline küll, et me oleme sarnased, aga teie olete palju vanem ja hallipäine.“

Vastasin:

„Ma võin tõestada, et ma ei valeta. Võin sulle rääkida asju, mida ükski võõras ei teaks. Meil on kodus maokujulise jalaga hõbedast *mate*-kruus, mille meie vanavanaaisa Peruust tõi. On ka hõbedast kauss, mis riputati sadula külge. Sinu toa kapis on kaks rida raamatuid. Vaselõigetega „Tuhat üks ööd“ Lane’i tõlkes, peatükkide vahepeal peenes kirjas märkmed, Quicherat’ ladina keele sõnaraamat, Tacituse „Germania“ ladina keeles ja Gordoni ingliskeelses tõlkes, „Don Quijote“ Garnier’ väljaandes, Rivera Indarte „Verine nimekiri“ autori pühendusega, Carlyle’i „Sartor Resartus“, Amieli elulugu ja teiste taha peidetud pehmekaaneline väljaanne Balkani rahvaste seksuaaltavadest. Ma ei ole ka unustanud teatavat pärastlõunat ühes teise korruse korteris Dubourg’i väljaku ääres.“

„Dufouri,“ parandas ta.

„Hea küll, Dufouri. Kas sellest piisab sulle?“

„Ei,“ vastas ta. „Need üksikasjad ei tõesta midagi. Kui ma teid unes näen, on ju täiesti loomulik, et te teate sedasama, mida minagi. Teie paljusõnalisest loetelust pole mingit kasu.“

Vastuväide oli põhjendatud. Vastasin:

„Kui see hommik ja see kohtumine on unenägu, siis mõtleb ilmselt kumbki meist, et und näeb tema. Võib-olla see unenägu lõpeb, võib-olla ei lõpe. Seni ei jää meil muud üle, kui selle unenäoga leppida, nii nagu me oleme leppinud universumiga ja sellega, et oleme ilmale tulnud ja näeme ja hingame.“

„Ja kui see unenägu jätkub?“ küsis ta murelikult.

Et teda rahustada, ja et rahustada iseennast, teesklesin enesekindlust, mida ma sugugi ei tundnud. Ütlesin:

„Minu unenägu on kestnud juba seitsekümmend aastat. Ja lõpuks, kui mõtlema hakata, kohtume kõik iseendaga. See meie mõlemaga praegu toimubki, ainult et meid on kaks. Kas sa ei tahaks teada midagi minu minevikust, mis on sinule tulevik ja alles ootab sind?“

Ta noogutas sõnatult. Jätkasin pisut kõhklevalt:

„Ema on terve ja elab rõõmsalt oma majas Buenos Aireses, Charcase ja Maipú nurgal, aga isa suri umbes kolmkümmend aastat tagasi. Süda. Lõpuks viis ta ära ühepoolne halvatus. Kui ta pani vasaku käe parema käe peale, oli see nagu lapse käsi hiiglase käe peal. Ta suri kannatamatult surma oodates, kuid ainsagi nurinata. Meie vanaema oli surnud samas majas. Mõni päev enne lõppu kutsus ta meid kõiki enda juurde ja ütles: „Ma olen hiigla vana naine, kes sureb hiiglama aeglaselt. Ma ei taha, et keegi nii lihtsa ja tavalise asja pärast lärmi lööks.“ Sinu õde Norah abiellus ja tal on kaks last. Muide, kuidas kõigil kodustel läheb?“

„Hästi. Isa viskab ikka usu üle nalja. Eile õhtul ütles, et Jeesus oli nagu gautšod, kes ei taha end kohustustega siduda, ja sellepärast ta rääkiski tähendamissõnad.“

Ta kõhkles hetke ja küsis siis:

„Ja teie?“

„Ma ei tea täpselt, kui mitu raamatut sa kirjutad, aga ma tean, et neid on liiga palju. Sa kirjutad luulet, mis pakub sulle naudingut, mida teised ei jaga, ja fantastilist laadi lugusid. Ja sinust saab õpetaja, nagu su isast ja paljudest meie vereliini esindajatest.“

Mul oli hea meel, et ta ei küsinud midagi raamatute edu või läbikukkumise kohta. Jätkasin teisel toonil:

„Mis ajalukku puutub... Oli veel üks sõda, põhimõtteliselt samade vastaste vahel. Prantsusmaa kapituleerus varsti, Inglismaa ja Ameerika võitlesid Saksa diktaatoriga, kelle nimi oli Hitler, järjekordne Waterloo lahing. Buenos Aireses tõusis 1946. aastal võimule teine Rosas, üsna samasugune, nagu oli meie kauge sugulane.¹ 1955-ndal päästis meid Córdoba provints, nii nagu varem Entre Ríos. Praegu lähevad asjad halvasti. Venemaa püüab planeeti üle võtta, Ameerika, keda aheldab ebausk nimega demokraatia, ei suuda otsustada, kas olla impeerium või mitte. Meie riik on iga päevaga aina provintsslikum. Aina provintsslikum ja aina rohkem tähtsust täis, justkui oleks silmad sulgenud. Mind ei üllataks, kui ladina keele asemel hakataks õpetama guaranii keelt.“

1 „Teise Rosase“ all on ilmselt mõeldud Juan Domingo Peróni. Borges olevat olnud kauges suguluses „esimese“ Rosasega, st sõjaväelase ja poliitiku Juan Manuel de Rosasega (1793–1877), kes oli rahva seas tuntud julma türannina. – *Siin ja edaspidi tõlkija märkused.*

Märkasin, et ta vaevu kuulab mind. Teda oli vallanud ürgne hirm võimatu ning ometi tõese ees. Mina, kes ma pole kunagi olnud isa, tundsin korraga armastuspuhangut tolle noormehe vastu, kes oli mulle lähedasem, kui oleks olnud mu enda lihast ja verest poeg. Nägin, et ta pigistab käes raamatut. Küsisin, mis raamat see on.

„Dostojevski „Sortsid“, või pigem vist „Kurjad vaimud“,“ vastas ta mitte ilma edevuseta.

„Ähmaselt mäletan. On see hea?“

Niipea kui ma seda öelnud olin, tajusin, et see küsimus oli pühaduseteotus.

„See suur vene meister,“ kuulutas ta paatoslikult, „on tunginud sügavamale slaavi hinge labürintidesse kui keegi teine.“

See püüd näida retooriline paistis minu meelest tõendavat, et ta on pisut rahunenud.

Küsisin, milliseid teisi suurmeistri teoseid ta on lugenud. Ta nimetas paari-kolme, muu hulgas „Teisikut“.

Küsisin, kas ta suutis lugedes tegelastel sama hästi vahet teha kui Joseph Conradi puhul ja kas tal on kavas püüda kogu Dostojevski looming läbi lugeda.

„Õigupoolest mitte,“ vastas ta kerge üllatusega.

Küsisin, mida ta ise kirjutab, ja ta vastas, et valmistab ette luule-raamatut, mille pealkirjaks saab „Punased hümnid“. Ta olevat mõelnud ka pealkirjale „Punased rütmid“.

„Miks ka mitte,“ märkisin. „Sa saad viidata väarikatele eelkäijatele. Rubén Darío sinised värsid ja Verlaine'i hall laul.“

Minust välja tegemata selgitas ta, et tema raamat on hümn kõikide inimeste vendlusele. Tänapäeva luuletaja ei saa keerata selga oma ajastule.

Jäin mõttesse ja küsisin, kas ta tõesti tunneb, et kõik on tema vennad. Näiteks kõik surnumatjad, kõik kirjakandjad, kõik sukeldujad, kõik, kes elavad sel tänavapool, kus on paarisnumbriga majad, kõik, kellel on hääl ära, ja nii edasi? Ta vastas, et tema raamat viitab laiadele rõhutud ja tõrjutud massidele.

„Sinu rõhutud ja tõrjutud massid,“ vastasin mina, „pole muud kui abstraktsioon. On olemas ainult üksikisikud – kui üldse keegi. Nagu kuulutas üks kreeklane: „Tänane inimene ei ole enam see, kes eilne.“ Meie kaks sellel pingil Genfis või Cambridge'is oleme võib-olla selle tõestuseks.“

Välja arvatud ajaloo karmidel lehekülgedel, ei käi mälestusväärsed sündmused ja mälestusväärsed fraasid sugugi käsikäes. Surev mees püüab meenutada lapsepõlves nähtud gravüüri; lahingusse minevad sõdurid räägivad porist või seersandist. Meie olukord oli ainulaadne ja kui aus olla, polnud me selleks ette valmistatud. Me rääkisime paratamatult kirjandusest, kardetavasti ei öelnud ma enam, kui ma tavaliselt ütlen ajakirjanikele. Mu *alter ego* uskus uute metafooride leiutamisse või avastamisse; mina uskusin nendesse, mis vastavad sisemistele ja üldtuntud seostele ja mille meie kujutlusvõime on juba omaks võtnud: inimeste vanadus ja eluloojak, unenäod ja elu, aja ning vee voolamine. Esitasin talle selle arvamuse, mida ta ise aastaid hiljem ühes raamatus väljendas.

Ta peaaegu ei kuulanud mind. Äkitselt ütles ta:

„Kui te olete olnud mina, kuidas siis seletada seda, et te olete unustanud kohtumise ühe vanema härrasmehega, kes ütles teile 1918. aastal, et tema on ka Borges?“

Sellele konksule ma ei olnudki mõelnud. Vastasin erilise veendumuseta:

„Võib-olla oli see vahejuhtum nii kummaline, et ma püüdsin selle unustada.“

Ta sõandas esitada ettevaatliku küsimuse:

„Kuidas teie mäluga on?“

Taipasin, et noormehele, kes pole veel kakskümmendki, tundub üle seitsmekümneaastane ühe jalaga hauas.

„Eks ta vahel unustamise poole kaldub, aga ta suudab veel siiski üles leida, mis kästakse. Ma õpin anglosaksi keelt ja kõige viimane ma tundides ei ole.“

Unenäo kohta oli meie vestlus juba liiga kaua kestnud. Korraga tuli mulle mõte.

„Ma võin kohe praegu tõestada,“ ütlesin talle, „et sa ei näe mind unes. Kuula tähelepanelikult seda luulerida, niipalju kui ma mäletan, ei ole sa seda kunagi lugenud.“

Deklameerisin aeglaselt kuulsat värssi:

*L'hydre-univers tordant son corps écaillé d'astres.*²

2 Universum-hüdra väänutas oma taevatähtedega soomustatud keha. (Prantsuse k.)

Tajusin tema hirmusegust hämmeldust. Ta kordas seda vaikselts, nautides iga hiilgavat sõna.

„See on tõsi,“ pomises ta. „Mina ei suudaks ialgi sellist värssirida kirjutada.“

Hugo oli meid ühendanud.

Mulle meenub nüüd, et pisut varem oli ta tulihingeliselt korranud seda lühikest luuletust, milles Walt Whitman meenutab kellegagi ühiselt mere ääres veedetud ööd, mil ta oli tõeliselt õnnelik.

„Kui Whitman seda ülistas,“ märkisin, „siis sellepärast, et ta seda ihaldas, kuid tegelikult midagi sellist ei juhtunud. Luuletus ainult võidab sellest, kui aimame, et see väljendab soovunelmat, mitte tõestisündinud lugu.“

Ta jäi mulle otsa vaatama.

„Te ei tunne teda!“ hüüatas ta. „Whitman pole võimeline valetama!“

Pool sajandit ei möödu niisama. Sain aru, et vestluse pinna all, kahe erineva lugemuse ja maitsega mehe vestluse pinna all, ei suuda me teineteist mõista. Olime liiga erinevad ja liiga sarnased. Me ei suutnud teineteist ära petta ja see muudab dialoogi keeruliseks. Kumbki oli teise karikatuurne koopia. Olukord oli liiga ebahormaalne, et kauem kesta. Nõu anda või vaielda oli mõttetu, sest tema vääramatu saatus oli saada selleks, kes mina olen.

Korraga meenus mulle üks Coleridge'i fantaasia. Keegi näeb unes, et satub paradiisi ja talle antakse tõestuseks lill. Ärgates on lill alles. Mulle tuli pähe samasugune kavalus.

„Kuule,“ ütlesin. „Kas sul raha on?“

„Jah,“ vastas ta. „Mul on umbes kakskümmend franki. Ma kutsusin Simon Jichlinski endaga täna Krokodilli õhtust sööma.“

„Ütle Simonile, et tal on tulevikus arstipraksis Carouge'is ja et ta teeb veel palju head... Nüüd anna mulle üks münt.“

Ta võttis taskust kolm hõbedast ja mõned väiksemad mündid.

Midagi taipamata ulatas ta ühe hõbemündi mulle.

Andsin talle vastu ühe neist mõttetutest Ameerika rahatähtedest, mis on erineva vääringuga, aga kõik ühesuurused. Ta uuris seda innukalt.

„See pole võimalik!“ hüüatas ta. „Siin on kirjas aastaarv 1964.“ (Mitu kuud hiljem ütles keegi mulle, et rahatähtedel pole aastaarve.)

„See kõik on ime,“ suutis ta öelda, „ja imed hirmutavad. Neil, kes olid Laatsaruse surnuist äratamise tunnistajaks, oli ilmselt kabu-hirm.“

Me pole põrmugi muutunud, mõtlesin. Muudkui aga vihjed raamatutele.

Ta rebis paberraha tükkideks ja pistis mündi tagasi taskusse. Olin mõelnud selle jõkke visata. Kaarega hõbehalli jõkke kaduv hõbemünt oleks mu loole kirka pildi lisanud, aga saatus ei lasknud sel sündida.

Vastasin, et kui üleloomulik juhtub kaks korda, pole see enam hirmutav. Tegin talle ettepaneku kohtuda järgmisel päeval selsamal pingil, mis eksisteeris kahes ajas ja kahes kohas.

Ta noogutas otsekohe ja ütles kella vaatamata, et hakkab hiljaks jääma. Me mõlemad valetasime ja kumbki teadis, et vestluskaaslane valetab. Ütlesin talle, et mulle tullakse järele.

„Tullakse järele?“ päris ta.

„Jah. Kui sa nii vanaks saad kui mina, oled sa peaaegu täiesti silmanägemise kaotanud. Sa näed kollast värvi ja varje ja valgust. Ära muretse. Järkjärguline pimedaksjäämine pole midagi traagilist. See on nagu aeglaselt pimenev suveõhtu.“

Jätsime ilma teineteist puudutamata hüvasti. Järgmisel päeval ma tagasi ei läinud. Teine ilmselt samuti mitte. Olen selle kohtumise üle palju pead murdnud ega ole sellest kellelegi rääkinud. Ma usun, et ma olen suutnud selle lahti muukida. Kohtumine oli tõeline, aga teine vestles minuga unes ja seepärast õnnestus tal mind unustada; mina vestlesin temaga ärkvel olles ja see mälestus piinab mind siiani.

Teine nägi mind unes, tema uni polnud piisavalt jõuline. Ta nägi unes, taipan ma nüüd, võimatut aastaarvu dollarilisel rahatähel.